

TYOLOGIE VAN CRISSEN IN HET WERELDSYSTEEM

1. Crisis in het Wereldsysteem

Het thema "typologie van de crisissen" suggereert een veelheid van crisissen. In dit artikel wordt echter geargumenteed dat er, in termen van tijd en ruimte, maar één enkele "crisis" is die zich, structureel gezien, op drie verschillende gebieden van de maatschappelijke actie manifesteert.

Om te beginnen moeten we aanduiden wat we met "crisis" bedoelen. Het is een te vaak gebruikte term die regelmatig gehanteerd wordt om elke neergang op om het even welke cyclische curve en van gelijk welke dimensie te benoemen. Het is daarbij een term met negatieve connotaties. Een crisis betekent daardoor iets wat zo vlug mogelijk moet "overwonnen" worden, om erge gevolgen (die vaak vaag blijven) te voorkomen.

Dat is niet wat ik met "crisis" bedoel. Ik gebruik "crisis" om een zeldzame omstandigheid aan te duiden, de omstandigheid waarin een historisch systeem zich ontwikkeld heeft tot op het punt waarop het cumulatieve effect van zijn interne tegenstellingen het voor dit systeem onmogelijk maken zijn dilemma's "op te lossen" door een en ander in zijn permanente institutionele patronen "aan te passen." Een crisis is een situatie waarin de ondergang van het bestaande historische systeem vaststaat en *waardoor* de mensen in dit systeem voor een reële historische keuze komen te staan, wat de aard van het nieuwe historische systeem dat moet opgebouwd of geschapen worden betreft.

Laat ik mijn veronderstellingen hier even samenvatten, zodat we duidelijk weten waarover we aan het discussiëren zijn. In deze korte beschrijving van een crisis steken namelijk zes verborgen veronderstellingen.

1) De zinvolle eenheid van de sociale analyse is een historisch

systeem, een permanent proces van een sociale arbeidsdeling die volgens een aantal grondbeginselen is georganiseerd (wat soms een "produktiewijze" genoemd wordt). Deze eenheid, het historische systeem, bestaat in een reële ruimte en tijd die deel uitmaken van zijn definitie en die moeten gespecificeerd worden. Maar de ruimte is niet op elk moment van de tijd dezelfde. Dat wil zeggen dat een systeem zich kan "uitbreiden" (of "inkrimpen"). Wanneer men spreekt over een "arbeidsdeling" impliceert men het bestaan van een reeks gestructureerde productieprocessen die binnen een politiek kader gevestigd zijn en die een culturele uitdrukking hebben, hoewel deze laatste niet enkelvoudig hoeven te zijn.

2) Elk historisch systeem heeft een levensduur – een begin, een ontwikkeling, en (tenslotte) een einde. De lengte van deze "levens" heeft natuurlijk gevarieerd, maar vele van de grotere systemen die bestaan hebben (de "wereldsystemen") hebben een levensduur gehad van 400–500 jaar of langer. De structuren die aan de basis liggen van zulke historische systemen vormen de *longue durée* van Braudel. Binnen deze *longue durée* zijn er cyclische processen die de *conjunctures* vormen. Het onderscheiden tussen conjuncturele en structurele processen, dat wil zeggen tussen de cyclische ritmes en de eeuwenlange trends van een bepaald historisch systeem is een cruciaal element van de analyse.

3) Binnen alle historische systemen bestaan er tegenstellingen. Tegenstellingen verwijzen niet naar conflicten, die natuurlijk ook bestaan. Tegenstellingen verwijzen naar vormen van structurele druk die groepen ertoe dwingt zich tegelijkertijd in twee tegengestelde richtingen te bewegen. Daar groepen normaal redelijk en op eigenbelang uit zijn en niet schizofreen, is de reden waarom ze zich tegelijkertijd in tegengestelde richtingen bewegen een conflict tussen hun onmiddellijke belangen en hun belangen op lange termijn. Om die onmiddellijke problemen op te lossen die door de cyclische ritmes veroorzaakt zijn nemen ze een gedrag aan dat op zijn beurt eeuwenlange trends veroorzaakt die de leefbaarheid van het historische systeem ondermijnen.

4) Daar tegenstellingen onvermijdelijk zijn, volgt daaruit dat elk historisch systeem uiteindelijk zijn eigen overleveringsvatbaarheid zal ondermijnen. Daarom kunnen we spreken over de onvermijdelijke ondergang van historische systemen. Maar gezien vanuit het standpunt van de individuele levenscyclussen is dit een

langzaam proces en kunnen groepen de ontwikkeling van deze onvermijdelijke ondergang slechts in beperkte mate versnellen door een of andere vorm van voluntaristische "grote sprong voorwaarts". Dat betekent niet dat een georganiseerde oppositie geen functie heeft binnen een historisch systeem. Het betekent eerder dat de georganiseerde oppositie zelf het produkt van het systeem is, er van binnenuit voortkomt en daarom ook deel uitmaakt van dezelfde eeuwenlange ontwikkeling van de structuren van het systeem.

5) Wanneer de tegenstellingen een zekere graad van intensiteit bereikt hebben, kan men zeggen dat het historische systeem in een "crisis" geraakt is; dat wil zeggen dat het relatief duidelijk wordt dat de verdere ontwikkeling van het systeem op de tot dan toe gevolgde wegen (waarop het zich trouwens nog verder zal ontwikkelen) niet veel langer leefbaar zal zijn. De ondergang is in zicht. De aanpassingen die verder gemaakt worden om de voortdurende cyclische moeilijkheden op te lossen zijn de structuur zodanig aan het veranderen dat ze uit elkaar begint te vallen (een beetje te vergelijken met de manier waarop een voertuig rammelt en tenslotte uit mekaar valt wanneer het een bepaalde snelheid overstijgt). De crisisperiode kan ook overgangperiode genoemd worden. In een historisch systeem dat 500 jaar of langer geleefd heeft kan zo'n overgang een eeuw of langer duren.

6) Al is de ondergang zeker, omdat de tegenstellingen zeker zijn, dan blijft de situatie na de overgang historisch open. Er is geen onvermijdelijke eeuwenlange ontwikkelingslijn van de menselijke geschiedenis die garandeert dat elke volgende fase een vooruitgang betekent tegenover een vorige fase. Eerder het tegendeel. We kennen veel duidelijke voorbeelden waar de volgende systemen moreel op hetzelfde niveau stonden als de voorafgaande systemen, en sommige waar een echte achteruitgang plaats vond. Anderzijds kennen we ook voorbeelden waar er vooruitgang was. Vooruitgang is heel goed mogelijk; ze is alleen niet onvermijdelijk.

Terwijl er, binnen de zich verder ontwikkelende structurele processen van een historisch systeem, weinig plaats is voor een voluntaristisch "versnellen" van de tegenstellingen, breidt de rol van de politiek-morele *keuze* zich sterk uit op het moment van crisis of transformatie. Het is bij deze gelegenheden dat men echt kan zeggen dat "de mens zijn eigen geschiedenis maakt..."

Op basis van deze zes veronderstellingen aarzel ik enigszins om de vraag "wereldcrisis of wereldtransformatie?" te aanvaarden. Crisis betekent volgens mijn definitie noodzakelijk transformatie. De vraag luidt eerder: onze wereldcrisis is wereldtransformatie, maar waarheen? En zal het volgende historische systeem (of systemen) slechter zijn of beter? Dat wil zeggen dat onze historische keuze reëel is, en dit rechtvaardigt dit project over "nieuwe sociale ideeën."

Tot hiertoe is mijn discussie nogal abstract geweest. Ik heb erover gediscussieerd hoe *eender welk* historisch systeem functioneert. Maar we leven niet in *eender welk* historisch systeem. We leven in een heel specifiek systeem, het wereldsysteem van de kapitalistische wereldeconomie. Laat me dan mijn zes veronderstellingen herformuleren in termen van de specifieke parameters van dit specifiek historisch systeem.

1) Het moderne wereldsysteem is een kapitalistische wereldeconomie. Dat is een beschrijving van zijn formele structuur en zijn produktiewijze, waarbij deze twee niet van elkaar gescheiden kunnen worden. Het is een wereldeconomie omdat de grenzen van zijn sociale arbeidsdeling ruim zijn en vele culturele arena's bestrijken (vandaar een "wereld") en het heeft geen enkelvoudige omvattende politieke structuur (vandaar dat het geen "wereldimperium" is). Het heeft echter wel een politieke superstructuur. Die superstructuur is het netwerk van "soevereine staten" die er lid van zijn en die bepaald worden door een "interstaten-systeem" waarvan de sociale en politieke realiteit veel groter is dan zijn bijzonder zwak organisatie-apparaat doet vermoeden. Deze wereldeconomie is kapitalistisch daar het gegrond is op de werking van een "waardewet" die de verdeling van beloningen inhoudt voor hen die voorrang geven aan de onbeperkte accumulatie van kapitaal. Dit betekent niet dat iedereen op basis van de waardewet werkt, alleen dat de institutionele mechanismen van de wereldeconomie zo gemaakt zijn dat ze materieel belonen en straffen naargelang men zich aan deze beginselen houdt of niet.

De kapitalistische wereldeconomie heeft bepaalde systematische culturele drukingsmiddelen uitgewerkt om haar werking te bevorderen. Deze drukingsmiddelen die de arbeidskrachten moeten disciplineren en kanaliseren hebben we racisme en sexismen genoemd. De drukingsmiddelen die de kaders en

“middenlagen” van de wereld willen disciplineren en kanaliseren hebben we rationaliteit genoemd of universalisme of “wetenschap”.

De kapitalistische wereldeconomie is niet het eerste historische systeem van die aard dat ooit heeft bestaan, maar het is het eerste dat een min of meer lange tijdsduur heeft gehad. Daarom is het het eerste systeem dat de kapitalistische produktiewijze heeft toegelaten zich volledig te ontplooien en haar potentieel te ontwikkelen. De reden waarom vroegere wereldeconomieën niet overleefden heeft te maken met de eigen zwakheid van deze vorm van organisatie geconfronteerd met coëxisterende wereldrijken. De reden waarom dit specifieke model heeft overleefd, zichzelf heeft versterkt en uiteindelijk alle naast hem bestaande wereldrijken heeft geabsorbeerd en vernield is een ingewikkeld verhaal dat niet relevant is voor onze uiteenzetting hier.

2) Het moderne wereldsysteem kwam tot stand in de lange zestiende eeuw, eerst in Europa. Door een reeks processen die hem eigen waren, ontwikkelde dit wereldsysteem zich voortdurend maar niet ononderbroken tot het rond het midden of het einde van de negentiende eeuw in staat was al de geografische streken van de aarde in zijn sociale arbeidsdeling in te voegen. Daardoor schiep het een historisch oorspronkelijke situatie. Voor de eerste keer in de geschiedenis van de mensheid bestond er op aarde slechts één historisch systeem. Dit, zoals we zullen zien, is één van de vele oorzaken van zijn latere “crisis”.

Deze kapitalistische wereldeconomie bestaat vandaag nog en omvat in zijn sociale arbeidsdeling nog altijd al de geografische streken van de aarde. Meer nog, er bestaan vandaag geen staten die geen deel uitmaken van het interstaten-systeem dat de politieke superstructuur van de kapitalistische wereldeconomie blijft. De culturele drukkingsmiddelen waarover we het hadden doordringen nog steeds de sociale realiteit van alle streken ter wereld.

3) De tegenstellingen van dit systeem zijn veelzijdig en complex. Toch vallen twee grote tegenstellingen op, één op het economische en één op het politieke vlak. Op het economische vlak zit de basistegenstelling in de merkwaardige dubbele rol van de accumulatie van kapitaal. Enerzijds is diegene die kapitaal accumuleert met alle andere accumulatoren van kapitaal in

competitie, en probeert hij daarom in zijn eigen onderneming de kloof te verwijderen tussen zijn "produktiekosten" en de "verkoopsprizen op de markt". Dit zet hem ertoe aan zijn kosten te reduceren (inbegrepen een voortdurend verlangen om de arbeidskosten te drukken) en zijn prijzen te doen stijgen (inbegrepen het gebruik van politieke en quasi-politieke mechanismen om de markt in een monopolistische richting die in zijn voordeel speelt te beperken). De echte kapitalist moet een kapitalist zijn die over lijken gaat, en zowel de arbeiders als de andere kapitalisten zijn zijn natuurlijke vijanden.

Anderzijds hangt het goed functioneren van het systeem af van bepaalde politiek-culturele waarborgen voor de werking van zo'n competitief gedrag, waarborgen die de individuele ondernemer ertoe aanzetten een grotere effectieve vraag te scheppen (inbegrepen de vermeerdering van de globale inkomsten van de arbeidende klassen) en samen te werken met concurrerende ondernemers om de onderbreking van de economische activiteit te verminderen (of dit nu een gevolg is van onrust onder de arbeiders of van "niet-economische" rivaliteit tussen de staten).

4) Dit is een tegenstelling. De accumulator van kapitaal moet de arbeidskosten zowel vermeerderen als verminderen; hij moet strijden tegen andere accumulatoren van kapitaal én met hen samenwerken. In feite ontwikkelt zich die tegenstelling slechts in de tijd. Op korte termijn gaat de accumulator van kapitaal over lijken. Op middellange termijn is hij "coöperatief." En op lange termijn wordt het systeem ondermijnd. Het wordt ondermijnd omdat een cruciaal kenmerk van een kapitalistisch systeem erin bestaat dat de produktiefactoren – land, arbeid, kapitaal – zich slechts gedeeltelijk "vrijuit" op een hypothetische zuivere markt kunnen bewegen. De "onvrije" aspecten zijn geen louter overblijfsels of anachronismen; het zijn mechanismen om de reële kosten te verminderen en de reële verkoopsprizen te verhogen en daardoor de winstmarge te vergroten. Om economische contracties op korte termijn op te lossen neigen de accumulatoren van kapitaal, als een klasse, ertoe zich te bewegen in de richting van hun "coöperatief" gedrag op middellange termijn. In het bijzonder zullen ze af en toe overgaan tot het herverdelen van meerwaarde aan de arbeidersklasse met de bedoeling om een effectieve vraag opnieuw te creëren en uit te breiden, zodat ze zich opnieuw kunnen uitbreiden. Dit lost het probleem van de

middellange termijn op. Maar op lange termijn betekent dit een "bevrijding" van de produktiefactoren, wat een vermindering betekent van de winstmarge op lange termijn.

Dit is niet de enige tegenstelling, al is ze op zich al een geweldige. De middellange oplossingen van stagnaties op korte termijn hebben politieke gevolgen. De economische transformaties die ze teweegbrengen leiden naar het zich verenigen van onderdrukte bevolkingslagen én tot het steeds zichtbaarder worden van surplus uitbuiting (juist langs dit "vrijmaken" van produktiefactoren). Vandaar worden de onderdrukte lagen steeds beter in staat om in opstand te komen en steeds meer bereid om dit ook te doen. In de negentiende eeuw had het niveau van kunnen en willen het punt bereikt waarop we antisysteem-bewegingen zagen opkomen in de twee klassieke vormen (de socialistische en de nationalistische bewegingen).

Deze politieke ontwikkeling bedreigde de logica van het systeem — onbeperkte accumulatie van kapitaal — op twee manieren. Ten eerste versterkte het de macht van de arbeidende bevolkingslagen in het voortdurende gevecht over de verdeling van meerwaarde, en bedreigde het daardoor de winstmarges op lange termijn. Ten tweede werden de accumulatoren van kapitaal, om de arbeidende bevolkingslagen politiek tegen te gaan, gedwongen om nog een groter gedeelte van meerwaarde over te dragen aan hun agenten en verdedigers, de kaders of "middenlagen", waarbij ze eveneens hun winstmarge op lange termijn bedreigden.

5) Te beginnen met de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie, met een sterke stroomversnelling na 1945, heeft de combinatie van twee trends bijgedragen tot het scheppen van de situatie die we de "crisis" van de kapitalistische wereldeconomie kunnen noemen: enerzijds de eeuwenlange economische trend tot volledige commodificatie* (tegenover gedeeltelijke commodificatie) samen met de uitputting van externe arena's waarin men zich kon uitbreiden om zo het algemene percentage van commodificatie te verminderen, en anderzijds de eeuwenlange politieke trend naar een dubbele druk op de winstmarges op lange termijn (tegenover die op korte termijn). In zekere zin is dit minder zichtbaar op het economische vlak dan op het politieke en culturele. De wereldwijde "familie" van antisysteem-bewegingen is steeds sterker geworden, steeds driester, steeds diverser en steeds moeilijker in te tomen. De oppositie is door-

dringend en volhardend. Dit neemt uiteraard andere vormen aan in China en de USA, in Iran en El Salvador. Ik suggereer hier geen ongenueanceerde homogenisatie van de veelheid van oppositievormen – de nationale bevrijdingsbewegingen, de proletarische opstanden, de “renaissances” van culturen en hun uitdaging, de tegenculturen, de vernieuwing van de religiositeit. Maar het gevoel van “crisis” bij de verdedigers van de status quo van de wereld weerspiegelt hun onbehagen tegenover deze bloei van tendenzen die stilaan aan hun controle dreigen te ontsnappen. Het enige wat de accumulatoren van kapitaal echt kunnen doen is meer van hetzelfde. Ze kunnen deze opstanden behandelen als deel van de korte termijn-problemen waarvoor er oplossingen bestaan op middellange termijn, de oplossing van de “coöptatie”. En binnen de middellange termijn blijft dit functioneren en zelfs heel goed (Denk aan de gemoedstoestand van de wereld tussen 1968–1970 en de gemoedstoestand een kleine vijftien jaar later). Maar deze “coöptatie” is een proces dat op lange termijn zowel de economische als de politieke grondvesten van het systeem aanvalt (een positie die ultraconservatieven reeds lang hebben ingenomen. Ze hebben gelijk met hun voorspellingen; ze hebben echter ongelijk als ze geloven dat er echte alternatieven zijn voor de heersende lagen op middellange termijn).

6) Daarom kunnen we zeggen dat we in de “overgang” leven, de periode van de onvermijdelijke achteruitgang en “uiteindelijke ondergang” van de kapitalistische wereldeconomie. Maar waar gaan we heen? Wellicht gaan we in de richting van een “socialistische wereldorde”. Dit is in elk geval de richting waarin een groot gedeelte van de “familie” van wereldwijde antisysteem-bewegingen beweert dat we moeten gaan. De meesten van hen beweren zelfs dat we in feite al in die richting gaan en dat op een onvermijdelijke manier. Ik zie die onvermijdelijkheid echter niet.

In de manier waarop de antisysteem-bewegingen zelf werken zit een tegenstelling ingebouwd. Er zit ookeen tegenstelling ingebouwd in de manier van werken van de reflectieve structuren van de wereld, de “wetenschappen”. Beide tegenstellingen doen twijfels rijzen omtrent het makkelijke optimisme van de Verlichting. Ze scheppen de realiteit van onze historische keuze. Vandaar dat deze twee “afgeleide crisissen” – de crisis van de bewegingen en de crisis van de wetenschappen – de belangrijkste zorg zouden

moeten zijn van hen die de wereld willen veranderen. De grond-
"crisis", die van de kapitalistische wereldeconomie, is relatief
direct en eenvoudig. Dat systeem zal kapotgaan. Maar wat er
daarna komt hangt af van de manier waarop we de crisis van de
bewegingen en de wetenschappen oplossen. En hier hebben we
een echte stem in het kapittel.

2. Crisis van de Bewegingen

De "crisis van de bewegingen" is niet alleen een kwestie van
cyclische ups en downs. Natuurlijk zijn er altijd "momenten"
of "periodes" geweest van relatieve nederlaag én van relatieve
overwinning voor de bewegingen. Dit is normaal. De "crisis van
de bewegingen" is de crisis die veroorzaakt werd door hun over-
winningen eerder dan door hun nederlagen. En de crisis is struc-
tureel, niet moreel. Dit wil zeggen dat we ze eerst en vooral moe-
ten verklaren niet door "verraad" maar door "objectieve druk".

Toen de bewegingen zich in de negentiende eeuw begonnen
te organiseren, werden ze geconfronteerd met een basisprobleem:
welke wijze van politieke actie beloofde effectief te zijn? Zowel
de socialistische als de nationalistische bewegingen meenden dui-
delijk te begrijpen dat de meest toegankelijke locus voor politieke
macht in de staten lag, in de regeringsstructuren van de verschil-
lende soevereine staten. Dat meenden tenminste de meeste acti-
visten duidelijk te begrijpen. Indien dit juist was, volgde logisch
daaruit dat de meest waarschijnlijke weg om het systeem te ver-
anderen erin bestond op een of andere manier controle te ver-
krijgen over de staatsmacht. Zoals Kwame Nkrumah zou zeggen
in de jaren vijftig: "Zoek eerst het politieke koninkrijk...".
Deze politieke strategie, de voorrang aan de verovering van de
staatsmacht, werd de aanvaarde en uitgevoerde strategie van bijna
alle belangrijke antisysteem-bewegingen en bleef het ook tot
heel kort geleden. Zelfs vandaag nog is het de aanvaarde strategie
van de meerderheid van de bewegingen. Deze strategie had
opponenten in de negentiende eeuw. Vooral in de eerste jaren
van de beweging waren er mensen die een diep wantrouwen
tegenover de staatsmacht verkondigen, zelfs al zou die staats-
macht in de voorzienende handen van het volk vallen. Ze werden
"anarchisten" genoemd of in een andere versie "culturele natio-

nalisten". Maar deze oppositiegroep verloor de strijd in de interne debatten van de antisysteem-bewegingen omdat ze niet konden aantonen dat er in feite een praktische manier was om de wereld te veranderen zolang de apparaten van "het wettelijke geweld" in de handen waren van de verdedigers van de status quo. Zij die de staats-georiënteerde strategie voorstonden, zeiden dat men moest kiezen tussen de verovering van de staatsmacht of de onderdrukking. Dit was een overtuigend argument en het overtuigde de meerderheid van de activisten.

Toen dit debat voorbij was, in de praktijk tegen het einde van de negentiende eeuw, was de enige strategische kwestie die overbleef die van de weg naar de verovering van de staatsmacht, en over de mate waarin gewapende opstand hierin een essentieel ingrediënt was. De discussie is bekend: tussen "hervorming" en "revolutie", tussen de Tweede en de Derde Internationale, tussen grondwettelijke dekolonisering en langdurige guerillastrijd.

Een vluchtig overzicht van de politieke geschiedenis van de twintigste eeuw maakt duidelijk dat, vooral na 1945, de anti-systeem-bewegingen opvallend succesrijk geweest zijn in het halen van het negentiende-eeuwse streefdoel, de staatsmacht. In de westerse geïndustrialiseerde landen hebben de sociaal-democratische partijen het "recht" veroverd om 50 % van de tijd, min of meer, te regeren. Dit "recht" heeft betekend dat ze elementaire wettelijke veranderingen konden doorvoeren die algemeen onder de naam van "welvaartsstaat" bekend zijn en waarvan kan worden aangetoond dat ze de werkende bevolkingslaag van die landen op verschillende specifieke manieren ten goede zijn gekomen.

In een tweede groep landen, globaal genomen van Oost-Europa tot Oost-Azië, zijn bewegingen die van de Derde Internationale afstammen aan de macht gekomen en werden "socialistische staten" gesticht. Dat betekent dat ze de produktiemiddelen hebben genationaliseerd en programma's voor relatief snelle industrialisering hebben uitgevoerd. Ze hebben ook sociale voordelen aan hun burgers gegeven.

In een derde groep landen, vooral in Zuid- en Zuidoost-Azië, het Midden-Oosten, Afrika, Latijns-Amerika en de Caraïbische eilanden – soms spreekt men van de "Drie Continenten" of "het Zuiden" –, zijn nationalistische bewegingen of nationale bevrijdingsbewegingen aan de macht gekomen. Deze bewegingen

hebben politieke onafhankelijkheid veroverd waar die ontbrak, heel vaak een zekere "nationalisatie" van grondstoffen, een zekere "ontwikkeling" van de infrastructuur en een zeker collectief politiek gewicht op wereldschaal. Men kan ongetwijfeld stellen dat de "levenskansen" van die bevolkingslaag die in de steden woont en een zeker onderwijs genoten heeft, tenminste van die laag, door de veranderingen toegenomen zijn.

Zo kunnen we zeggen dat op één niveau de bewegingen een schitterend succes hebben geboekt. En verder gaat dit patroon nog altijd door, zo dat nog meer van dergelijke "successen" in andere staten in het vooruitzicht liggen. Toch is het geen groot geheim dat er over de hele wereld grote ontevredenheid heerst met (a) de Sociaal-democraten aan de macht, (b) de Communisten aan de macht, (c) de nationalistes aan de macht. Ik spreek hier niet van een ontevredenheid die uitgedrukt wordt door de conservatieve krachten, maar wel binnen de brede lagen van de voorstanders van en de militanten in de antisysteem-bewegingen.

De klachten hebben een drievoudige basis. De eerste klacht zegt dat, hoe lang de lijst van verworvenheden van de antisysteem-bewegingen aan de macht ook moge zijn, grote sectoren van de bevolking in zekere zin "buiten" de voordelen gevallen zijn die deze verworvenheden geschonken hebben.

Diegenen die "erbuiten vallen" zijn vaak degenen die omschreven worden als sociaal "marginaler" dan de veronderstelde kern van de politieke basis van de systeemcritische bewegingen: etnische of nationale minderheden, migrantenpopulaties, vrouwen, "boeren". In het begin kon gearchumenteed worden dat het hier om een tijdelijk fenomeen ging. Naarmate de tijd vorderde, begonnen velen zich af te vragen of het niet "structureel" was, en bijgevolg de consequentie van de basisstrategie van de bewegingen.

De tweede klacht is, dat de bewegingen "gecoöpteerd" zijn, d.w.z. dat ze niet langer een "revolutionaire rol spelen", ook als ze dit vroeger wel gedaan hadden. Klaarblijkelijk hebben heel wat bewegingen aan de macht hun solidariteit met bewegingen die niet aan de macht waren, afgezwakt, en vaak zelfs opgegeven. In het begin kon nog gearchumenteed worden dat dit verschijnsel een uiting was van tijdelijke tactische voorzichtigheid. Naarmate de tijd vorderde, begonnen velen zich af te vragen of deze "tactische terugtocht" niet de noodzakelijke voorwaarde was

voor het verwerven van staatsmacht binnen een interstaten-systeem.

De derde klacht is dat de bewegingen aan de macht, hoewel ze regeren in de naam van de werkende klasse of van het volk, overgingen tot gedrag dat repressief mag geacht worden, of uitbuitend in het voordeel van een kleinere groep die de macht deelde. In het begin kon geargumenteed worden dat de repressie gericht was tegen "contrarevolutionaire" krachten. Naarmate de tijd vorderde, begonnen velen zich af te vragen of het "repressieve" niet zelf het gevolg was van de "coöptatie", op haar beurt het gevolg van het feit dat veel personen van bij het begin "buiten" het revolutionaire proces gelaten waren.

Het gevolg van de opeenhoping van klachten was drievoudig. Op de eerste plaats ontwikkelden zich in elk van de drie grote arena's van het wereldsysteem nieuwe bewegingen, met als belangrijkste doelwit: de "oude bewegingen die aan de macht waren".

In de westerse landen hebben deze nieuwe sociale bewegingen de vorm aangenomen van een veelheid van organisaties die niet in een eenheidsstructuur begrepen zijn: bewegingen van minderheden, vrouwenbewegingen, vredesbewegingen, groene en ecologische bewegingen, bewegingen van seksuele minderheden, enz. In het socialistische gebied hebben deze nieuwe bewegingen ook diverse vormen aangenomen: "reformistische" bewegingen binnen de communistische partijen (de Culturele Revolutie, humanistisch Communisme, zelfs destalinisatie) en bewegingen buiten de partij (het meest opvallend Solidarnosc, maar ook "vredesbewegingen"). En in de drie continenten hebben deze nieuwe bewegingen vaak de vorm aangenomen van religieuze vernieuwingsbewegingen.

Wat al deze "nieuwe" bewegingen met elkaar gemeen hebben, is hun diep wantrouwen tegenover de "oude" bewegingen die aan de macht gekomen zijn, hun gevoel dat de bewegingen aan de macht bureaucratisch zijn en geleid worden door groepen waarvan de huidige doelstellingen moeilijk te onderscheiden zijn van die van de verdedigers van het status quo in het wereldsysteem.

Het tweede gevolg: grote verwarring alom, vermits de "oude" linkse bewegingen aangevallen worden door de vele "nieuwe". Dit heeft op wereldvlak geleid tot een mengsel van plot-

se uitbarstingen van "revolutionair enthousiasme" (b.v. Iran in de periode vlak voor en na de val van de Sjah of Polen van 1980 tot 1982) en langere periodes van relatieve demobilisatie, een demobilisatie die kan aanvoeld worden bij militanten zowel van de oude als van de nieuwe bewegingen.

De relatieve demobilisatie is een negatief gevolg. Maar er is nog een derde, meer positieve consequentie. De "verwarring" heeft de ideologische verstarring in zekere mate doorbroken en heeft geleid (of leidt) tot enig herdenken van de fundamentele strategie.

Het gaat niet om de vraag wat had moeten gedaan worden in de jaren zestig van de vorige eeuw (of in de jaren vijftig van deze eeuw), maar wat er zou moeten gebeuren in de jaren negentig en daarna. De vraag die gesteld wordt, of liever : opnieuw gesteld, is of de primaire weg naar de sociale verandering van de wereld ligt in het verwerven van staatsmacht door de bewegingen in elke staat apart.

Het probleem is natuurlijk dat het helemaal niet evident is dat er een duidelijk alternatief is, zoals debatten binnen zo verschillende posities als Solidarnosc, de Duitse Grünen en de Iraanse revolutionaire groepen tonen. Deze bewegingen, zoals zovele andere, telden leden die de staatsmacht als doel afwezen, en andere die deze staatsmacht, aarzelend weliswaar, gingen omhelzen. Daarom blijft de vraag volkomen open. Er is nog geen collectieve alternatieve strategie. Ik wil alleen maar stellen dat ze op onze agenda staat.

3. De crisis in de wetenschappen

De crisis in de wetenschappen is niet zo verschillend van de crisis in de bewegingen als men op het eerste gezicht zou denken. Het wordt reeds lang aanvaard dat de opkomst van de moderne wetenschap en deze van het moderne wereldsysteem gecoördineerde en nauw verbonden verschijnselen geweest zijn. De wetenschap zoals wij die gekend hebben, is de belangrijkste intellectuele uitdrukking van de moderniteit. Ze lijkt drie fundamentele premissen gehad te hebben. De eerste is dat alles in de reële wereld kenbaar is. Dit wil zeggen dat geen empirisch verschijnsel geacht wordt onverklaarbaar te zijn met behulp van

algemene uitspraken over processen. En er is geen empirisch verschijnsel zo occult of mystiek dat de algemene uitspraken die voor de verklaring nodig zijn uiteindelijk niet zullen gevonden worden, zelfs als ze nu nog niet bekend zijn.

De tweede premisse is dat hoe algemener de uitspraken zijn, hoe beter, en dat uiteindelijk alle relevante algemene uitspraken kunnen geformuleerd worden als algemene wetten, toepasbaar onafhankelijk van tijd en ruimte, die in een merkwaardige zin gezien worden als een "neutraal" omhulsel voor de empirische realiteit, eerder dan als een deel van die empirische realiteit.

De derde premisse is dat de enige weg waarop wij de reële wereld echt kunnen "kennen" via de wetenschap is, en dat elke andere vorm van zogezegde kennis subjectief is, onverifieerbaar en irrelevant. Hieruit volgt dat de enige manier waarop wij de reële wereld bewust kunnen "manipuleren" – en er wordt bovendien verondersteld dat de wereld inderdaad manipuleerbaar is – de manier van de wetenschap is.

Elk van deze premissen is aangevochten geweest en de strijd om deze premissen te doen overheersen was lang en heftig, maar het staat buiten twijfel dat het pleit in principe beslecht was rond het midden van de negentiende eeuw.

Eén van de laatste bolwerken van weerstand dat viel was de toepassing van deze premissen op dat kleine deel van de reële wereld dat het meest rechtstreeks te maken had met de mens: de sociale organisatie van de menselijke activiteit. Het was pas in de negentiende eeuw dat geschiedenis en sociale wetenschappen burgerrecht verwierven. Het is inderdaad toen dat het grootste deel van ons begrippenapparaat, inclusief de namen van de zogeheten disciplines zelf, is ontstaan.

Er zijn twee opmerkelijke dingen aan het ontstaan van wat ik de historische sociale wetenschappen noem. Ze waren voor een groot deel de voortgezette uitdrukking van de ideologische revolutie die door de Franse Revolutie als een wereldhistorisch fenomeen teweeggebracht werd. Zij deelden ook de fundamentele dubbelzinnigheid van de Franse Revolutie als een verschijnsel dat een natuurlijke ontwikkeling was binnen het kader van de kapitalistische wereldeconomie, maar ook de oorsprong van de eerste ernstige antisysteem-beweging in de geschiedenis van het moderne kapitalisme.

De Franse revolutie was het moment in de historische ontwik-

keling van de kapitalistische wereldeconomie waarop de formuleringen in de ideologische arena uiteindelijk veranderd werden om de toen al sinds lang bestaande realiteit van het kapitalisme als produktiewijze uit te drukken. De nieuwe ideologie hield rekening met het feit dat de politieke bovenbouw in de kapitalistische wereldeconomie niet enkel een sociale constructie was (zowel de soevereine staten als het interstaten-systeem) maar een sociale constructie die voortdurend gewijzigd en gereconstrueerd werd. De terminologie waar deze realiteit mee bekleed werd, was die van de "volkssoevereiniteit", en dat was een manier om de veranderlijkheid in tegenstelling tot de soliditeit van politieke structuren te legitimeren. Om deze veranderlijkheid te kunnen denken, werd ons de antinomie van maatschappij en staat overgeleverd, en samen daarmee de veronderstelde interactie en/of het conflict tussen maatschappij en staat dat het belangrijkste zwaartepunt van de wetenschappelijke activiteit van de historische sociale wetenschappen zou worden.

Wat de politieke ambiguïteit van de Franse Revolutie betreft, kunnen we zeggen dat ze van de ene kant een moment was waarop de Franse hogere klasse (de "bourgeoisie") de Franse staat trachtte te moderniseren en te reconstrueren om hem in staat te stellen voor haar een efficiëntere rol in de wereldeconomie te spelen. Aan de andere kant betekende de Franse Revolutie het oproer van de directe producenten tegen de beduidende ontberingen die de intensifiëring van kapitalistische processen hun had opgelegd.

Deze dubbelzinnigheid weerspiegelde zich in de voortdurende strijd om de controle over de definitie van de taak en het domein van de historische sociale wetenschappen in de negentiende en de twintigste eeuw. Aan de ene kant betekenden de historische sociale wetenschappen een modernisering van de ideologische bovenbouw van de kapitalistische wereldeconomie, en boden zij een bovenbouw aan die een efficiënter mechanisme zou zijn om dat historische systeem te legitimeren, niet zozeer voor de massa van de wereldbevolking dan wel voor haar kaders, die, samen met het dunne stratum van grootschalige kapitaalaccumulator, en de belangrijkste begunstigen van dat systeem waren. Aan de andere kant boden de historische sociale wetenschappen de antisysteem-bewegingen de taal waarmee zij de werking van dit historisch systeem konden verhelderen (blootleggen), zijn contradicties

beschrijven en zo zijn kwetsbare plekken aanduiden. Dit is b.v. wat Marx en Engels deden toen zij met nadruk verklaarden dat wat zij schreven en deden "wetenschappelijk socialisme" hoorde te heten.

De bewegingen, zo hebben we gezegd, waren verplicht een strategische beslissing te nemen over de verandering, en de keuze die zij maakten was de verwerving van staatsmacht. Op gelijkaardige wijze moesten die historische sociale wetenschappers die het als hun rol beschouwden bij te dragen tot de sociale verandering van de wereld een strategische keuze maken over de plaats waar zij hun wetenschappelijke energie zouden insteken. De fundamentele beslissing was dat ze een model voor de analyse van de sociale realiteit zouden voorstellen dat opvallend verschilde van het model dat gepresenteerd werd door "burgerlijke" of establishment historische sociale wetenschappers; een model dat, zo argumenteerden zij, op een correctere of adequatere manier deze realiteit zou verklaren, en veel nuttiger was omdat het advies zou geven over de vraag hoe we de sociale verandering van de wereld zouden kunnen versnellen. Eén van die modellen, ongetwijfeld het belangrijkste, was het "marxisme".

Net zoals de staatsmacht als een politieke strategie bijzonder plausibel was, was de uitwerking van een "tegenmodel" als intellectuele strategie niet alleen redelijk maar ook efficiënt. Het droeg bij tot politieke mobilisatie en tot de formulering van een intelligente tactiek in de strijd.

Maar evenmin als het grotendeels succesvolle verwerven van staatsmacht door de bewegingen ondubbelzinnig was, was dat het geval voor de grotendeels succesvolle uitwerking van een tegenmodel. Het tegenmodel was zo plausibel en zo sterk dat het binnensloop in de uitwerking van de sociale wetenschap van het establishment. Op vele manieren werd de wereld van de historische sociale wetenschappen bekeerd tot het marxisme, zelfs al ontkent ze dat en tracht ze het te verbergen door marxistische ideeën uit te drukken in een niet-marxistische terminologie. En deze "sluipende marxisering" heeft de politiek van het wereldsysteem in de periode na de tweede wereldoorlog diepgaand veranderd, net zoals het aan de macht komen van zovele antisysteem-bewegingen dat deed.

De andere kant van deze medaille is echter dat "marxisme" hierdoor even vaak zowel als rechtvaardiging voor het status quo

gediend heeft als middel om die te ondermijnen – en een bijzonder sterke rechtvaardiging vermits het, in theorie, er aanspraak op maakt een antisysteem-ideologie te zijn. Waarom is dit gebeurd? Het is gebeurd omwille van de intellectuele strategie waar voor gekozen werd. De concentratie op het uitwerken van een tegenmodel veronderstelde twee ondergeschikte beslissingen: de premissen van de moderne wetenschap aanvaarden, en de grote lijnen van de heersende geschiedschrijving accepteren, het zogezegde opnieuw vertellen van “wat er echt gebeurd was”.

Maar de premissen van de moderne wetenschap en van de heersende geschiedschrijving waren evenmin neutraal als de modellen. En in de periode na 1945 dommelde alles in, toen zowel de sociale wetenschap van het establishment als de marxistische het steeds moeilijker hadden om de reële wereld te verklaren, d.w.z. een verklaring te geven voor de feitelijke weg van de historische overgang waar we in waren beginnen te leven. Dit wordt tegenwoordig vaak voorgesteld als een “crisis van het marxisme”, maar dat is veel te eng. Het gaat eerder om een “crisis van de historische sociale wetenschappen”, en daar bovenuit om een “crisis van de wetenschap” zelf.

De premissen worden niet alleen in vraag gesteld bij de historische sociale wetenschappen, maar ook bij de fysici, die aangezien worden als de hogepriesters van de religie van de moderne wetenschap. Ons wordt voorgehouden dat het zoeken naar eeuwige wetten en naar symmetrie mislukt is, en dat wat we werkelijk vinden “zich ontwikkelde deeltjes” en “symmetrie doorbrekende processen” zijn. Ons wordt voorgehouden dat “onomkeerbaarheid het mechanisme is dat orde uit de chaos doet ontstaan”, onomkeerbaarheid en niet omkeerbaarheid. Ons wordt voorgehouden dat “de gedurfde gok van de heersende Aristotelische traditie geleidelijk aan een dogmatische verzekering wordt”. Ons wordt voorgehouden dat “onomkeerbaarheid, de pijl van de tijd, de toevalligheid impliceert”. En, zo wordt ons gezegd, dit leidt ons terug naar het centrale ontologische probleem, de relatie tussen zijn en worden, met de conclusie: “Zijn en worden moeten niet als tegenstellingen gezien worden, zij drukken twee met elkaar verbonden aspecten van de realiteit uit.”. (1).

Maar als dit alles waar is, moeten we de basismethodologie waar het grootste gedeelte van de historische wetenschap op berust, weggooiden, inclusief het grootste gedeelte van de

marxistische sociale wetenschap, voor zover die op zoek was naar eeuwige wetten, symmetrie, omkeerbaarheid en dus ook zekerheid over de toekomst. Het zou kunnen dat we dat deel van de Aristotelische traditie dat bestaat uit het zoeken naar de *causa finalis* weer moeten binnen laten. Misschien moeten we zelfs toegeven dat er kennis is die anders is dan de wetenschappelijke en daaraan voorafgaat. Natuurlijk was de wetenschap zoals wij die kennen een uitvinding van onze moderne wereld, en maakte ze gebruik van redeneringen die eigen zijn aan een zekere "westerse" filosofische traditie. Voor zover de crisis van het wereldstelsel weerspiegeld wordt in het "proces van de beschaving", ontdekt de wereld opnieuw haar rijkdom aan alternatieve formuleringen van kennis.

Dit is ook waar voor de geschiedschrijving. We werden al sinds lang gewaarschuwd voor "etnocentrische" geschiedenis. Ons is dikwijls voorgehouden dat de negentiende eeuwse geschiedenis het verhaal van de heersers was zoals zijzelf het zagen, en dat zij de overheersten ignoreerde – de werkende klassen, de niet-westerse delen van de wereld. Dat was natuurlijk waar, en er wordt tegenwoordig wat aan gedaan.

Ons wordt nu ook de geschiedenis aangeboden van – en gezien door – degenen over wie geheerst wordt: de werkende klassen, de niet-westerse delen van de wereld. Dat is ongetwijfeld een zeer nuttig correctief op de ongelooflijk enge perspectieven van nog maar een dertig jaar geleden. Maar voor zover deze "nieuwe" geschiedenis met de oude dezelfde historische mythen gemeen heeft, kan de verruiming van ons werkgebied het probleem alleen maar ingewikkelder maken.

De twee basismythen in het vertellen van het verhaal van de kapitalistische wereldeconomie waren dat het het verhaal is van een nieuwe laag, de middenklassen, die de oude feodale aristocratie omverwierp; en dat het het verhaal is van de langzaam wijder wordende cirkels van de economische activiteit, de verandering van lokale economieën in nationale, die elkaar dan "ontmoetten" in een internationale arena. Nu worden ons alternatieve mythen aangeboden: dat de "nieuwe" middenklassen een reïncarnatie van de oude feodale aristocratie zijn en waren; en dat de ontwikkeling van de kapitalistische wereldeconomie een verdichting en invulling van het wereldstelsel inhield en niet zozeer de langzame schepping ervan vanuit een

centrum.

Het in vraag stellen van wetenschappelijke premissen en heersende historische mythen heeft de crisis in de wetenschappen niet teweeggebracht. Het is eerder de uitdrukking van die crisis, die teweeggebracht werd door het feit dat de wetenschappen steeds meer in het slop raakten, toen ze ontdekten dat de veranderende realiteit steeds onbegrijpelijker werd (terwijl ze volgens de innerlijke logica van hun premissen steeds begrijpelijker had moeten worden).

Maar de uitdaging heeft geen nieuwe helderheid geschapen; ze heeft op de eerste plaats grote verwarring en onzekerheid gecreëerd. De verwarring en de onzekerheid staan in nauw verband met die in de bewegingen, en allebei zijn ze produkten van de crisis in het wereldsysteem. Al deze crisissen zijn simultaan, impliceren elkaar, en kunnen maar in relatie tot elkaar opgelost worden.

4. Prognose

De sleutelvraag is waar we naar toe gaan, en het eerste wat daarover dient gezegd te worden, is: we weten het niet zeker. Sommigen vinden dit vreselijk vervelend en anderen zeer pessimistisch. Ik vind dit heel geruststellend op lange termijn (maar tegelijk ook angstaanjagend op dit moment). Als er geen keuze is voor de mens, is het dan de moeite mee te spelen? Als er keuze is, moet de afloop onzeker zijn, of anders wordt de keuze ergens anders gemaakt. Misschien is het de ultieme Prometheus-hybris van de mensheid dat ze poneert dat de fundamentele keuze reëel is (hoewel ook zeldzaam). Maar uiteindelijk is dit een visie die onderschreven wordt door elke religieuze en filosofische traditie met een concept van menselijke verantwoordelijkheid. We kunnen alleen maar verantwoordelijk zijn voor datgene wat we kunnen beïnvloeden.

Vooruitgang is zeer goed mogelijk. In deze sociale verandering kunnen we evolueren naar de schepping van een socialistische wereldorde die zowel egalitair als democratisch is. Het zou een orde kunnen zijn die veel meer ruimte biedt aan de veelheid van cultuurpatronen, die de mensheid heeft weten voort te brengen. Die orde zou klaarblijkelijk gebaseerd zijn op geheel nieuwe

institutionele structuren waarvan we de vorm onmogelijk kunnen voorspellen omdat ze nog moeten uitgevonden worden.

Of we al dan niet zo'n wereldorde bereiken in de volgende eeuw zal volgens mij grotendeels afhangen van de manier waarop de twee ondergeschikte "crisissen" — de "crisis in de bewegingen" en de "crisis in de wetenschappen" — opgelost worden. Dat wil zeggen dat volgens mij de kritieke gevechten in die strijdperken zullen plaats vinden en dat hun afloop de weg van de verandering zal bepalen.

Want er bestaat een somber alternatief. Het huidige wereldsysteem, de kapitalistische wereldeconomie, zou kunnen veranderen in iets anders, ofwel een eenheidssysteem of een veelheid van aparte systemen die noch egalitair noch democratisch zijn.

Het nieuwe systeem (of de nieuwe systemen) zou zelfs erger kunnen zijn dan het bestaande. Dat is tenslotte wat al eerder gebeurd is toen we in Europa de overgang maakten van feodalisme naar kapitalisme, een overgang die niet enkel vooruitgang maar op vele manieren ook achteruitgang betekende.

De manier waarop overgangen tot geen vooruitgang kunnen leiden, is heel eenvoudig. De verdedigers van privileges kunnen in de overgangperiode de hefbomen van de verandering grijpen, niet om verandering te voorkomen (d.w.z. een neergaand systeem in stand te houden dat niet meer in stand te houden is) maar om de verandering in de richting te sturen van een ander systeem dat, hoewel zeer verschillend in zijn vorm van het huidige, ook privileges zou bevatten.

Deze keuze is mogelijk en reëel, net zoals de andere. Dat is de reden waarom de sociale strijd reëel is, en waarom hij op de eerste plaats binnen de bewegingen en binnen de wetenschappen plaats zal vinden. Dat is de reden waarom de opkomst van "een nieuw sociaal denken" geen abstracte kwestie is, maar een diepe existentiële noodzaak. Daarom is de vraag niet: wereldcrisis of wereldverandering, maar wel: welk soort verandering kunnen we realiseren als de weg om de crisis op te lossen. Hoe wij handelen zal inderdaad onze "zoektocht van de beschaving" bepalen.

(Vertaling: Ludo Abicht en Eric Hulsens)

Noten

*commodificatie : het tot waar maken (ruilwaar, koopwaar) van alles.
1. Ilya Prigogine en Isabelle Stengers, Order out of Chaos (New York: Bantam, 1984) pp. 292, 298-99, 301.